



İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: 6, Sayı: 2, 2017
Sayfa: 940-956

Received/Geliş: Accepted/Kabul:
[12-03-2017] – [25-03-2017]

Feminizmin Modern Dönem Kur'an Tefsirine Etkileri: Tefsir Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme

Arif Korkmaz
Yrd. Doç. Dr., NEÜ. İlahiyat Fak.,
Asst.Prof. ,Necmettin Erbakan Unv. Faculty Of Theology
arifkorkmaz1976@hotmail.com

Öz

Bu makale, modern dönemde ortaya çıkmış felsefi, siyasi ve toplumsal bir hareket olan feminizmin çağdaş dönem Kur'an tefsiri üzerindeki etkileri konusunda bazı örneklerle yer vererek tefsir faaliyetlerinin çağdaş düşünce akımlarından etkilenme şekillerini feminizm bağlamında tartışmaya çalışacaktır. Daha çok Batıda gelişen feminist hareketlerin İslam dünyasını da etkilediği bilinmektedir. Bu çerçevede bu çalışmada, feminizmin etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen ve genellikle "feministler" ve "kadınlar" tarafından yapılan bazı yeni yorum denemelerinden bahsedilecek ve bir tür "feminist yorum/hermenötik" akımından söz edilip edilemeyeceği sorgulanacaktır. Öte yandan, feminist Kur'an hermenötüğünün 20. yüzyılda ortaya çıkmış oldukça yeni bir yorum yöntemi olduğu düşünülürse, henüz emekleme aşamasında olan bu girişime karşı bazı eleştirilerin de getirildiğini tahmin etmek zor olmayacaktır. Bu bağlamda, makalenin sonuç kısmında feminist Kur'an yorumlarına yönelik bazı teorik ve metodolojik eleştirilere de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Feminizm, Feminist Hermenötik, Kadın Bakış Açısı, Din Sosyolojisi

Effects of Feminism on The Qur'anic Tafsir in Modern Period

Abstract

This article contains some examples of the effects of feminism as a philosophical and social movement emerged in the modern era on the modern Qur'anic tafsir and tries to discuss the ways in which tafsir activities are influenced by contemporary thought movements in the sample of feminism. In this study "new" examples of translation and tafsir made by "feminists" and "women" and are thought to have emerged under the influence of feminism will be included and it will be questioned whether or not to talk about a kind of "feminist interpretation/ hermeneutics" movement. On the other hand, feminist Qur'anic hermeneutics is a fairly new interpretation method that emerged in the 20th century and therefore there are some criticisms against this method. In this context, some theological and methodological criticisms of the feminist Qur'anic interpretations will be mentioned at the end of the article.

Keywords: Tafsir, Feminism, Feminist Hermeneutics, Female Perspective, Sociology Of Religion

1. Giriş

Tefsir tarihi boyunca, rivayet tefsiri, dirayet tefsiri, Sünni tefsir, Şii tefsir, Mutezili tefsir, Batıni tefsir, felsefi tefsir, tasavvufi tefsir, ahkam tefsiri, bilimsel tefsir, filolojik tefsir, sosyolojik tefsir, konulu tefsir... gibi tefsir türleri ortaya çıkmıştır.¹ Bir diğer deyişle, İslam tarihi boyunca Kur'an'ın yorumlanması, bireysel, mezhebi, kültürel, toplumsal, tarihsel, bilimsel, düşünsel, coğrafi... vb. pek çok farklı değişkenin etkisi altında şekillenmiştir. Wadud, bir gerçekliği farklı dönemlerde, farklı koşullar altında kavramaya çalışan kişileri, bir feli tarif etmeye çalışan kör adamlara benzeterek (2000: 17), Kur'an yorumlarındaki öznelliklere dikkat çekmektedir.

Bu çerçevede, modern dönemlerde ortaya çıkmış bir düşünce akımı olan feminizmin pek çok diğer husus yanında Kur'an ayetlerinin yorumlarını da etkilemeye başladığını gösteren bazı örneklere rastlanmaktadır. Örneğin, Wadud'un yaklaşık 20 yıl önce kaleme aldığı *Kur'an ve Kadın* adlı kitabının alt başlığı, *Bir Kadının Bakış Açısından Kutsal Metnin Yeniden Okunması* şeklindedir (bk. Wadud, 1999). Yine, Margot Badran'ın *Encyclopaedia of the Qur'an'a "Feminizm ve Kur'an"* adlı bir makale yazmasının üzerinden neredeyse 15 yıl geçmiştir (bk. Badran, 2002) ve Badran'a göre, Kur'an'ın kadınlar tarafından tefsiri, feminizmin sağladığı ufuk ve farkındalık olmaksızın mümkün değildir (Gürhan, 2011: 375). "Kur'an Araştırmalarında Kullanılan Yeni Metot ve Teoriler" adlı makalesinde Gökkr da, feminist eleştirinin çağdaş tefsir usulünün yeni metot ve teorileri arasında olduğunu belirterek, "Feminist Eleştiri" başlığı altında feminist tefsir örneklerine yer vermektedir (2005: 98-102). Yine, konuyla ilgili oldukça kapsamlı bir çalışmaya imza atan Hidayatullah da, feminist Kur'an yorumlarının çağdaş Kur'an tefsirinin bir kolu olduğunu belirtmektedir (2014: 4). Öte yandan, feminizme-duyarlı bir tefsir yazılması gerektiğini belirten bilim adamları da vardır: "Kadın konusunda günümüzdeki kadın, feminizm, toplumsal cinsiyet konularını, tezlerini, iddialarını da tartışan, onlara cevap veren bir tefsirin yazılması elzem olmasına karşılık, henüz böyle bir çalışma yapılmamıştır. Açıkçası böyle bir çalışmanın yapılabilmesi, İslami ilimler kadar sosyal bilimleri ve sosyolojik okumayı da gerektirmektedir" (Tekin, 2013: 101).

Bu makalede feminizmin modern dönem tefsir faaliyetlerine etkileri tartışılacağı için feminizm hakkında kısa bir sunum yapılabilir: Oldukça genel bir tanımlamayla, feminizm "toplumsal cinsiyet eşitliği"nin ve "kadın hakları"nın tanınması ve kabulü için mücadele veren bir söylem ve eylem biçimi olarak betimlenebilir. Yani genel anlamda feminizm denince, kadınların da erkeklerle eşit siyasal, ekonomik ve toplumsal haklara sahip olması gerektiğini savunan bir akım anlaşılır (Badran, 2002: 199; Gürhan, 2011: 370).² Bu çerçevede feminizm, kadınların ezilmesine direnmeyi hedefleyen, cinsiyetler arası adalet ve eşitlik ideallerini destekleyen, cinsiyet

¹ Tefsirlerle ilgili bu gibi tipolojilerin oryantalist çalışmalardan etkilendiği, tefsir literatürünün bütünlüğünü parçaladığı ve izafi olduğu yönünde eleştirel değerlendirmelerin de yapıldığı belirtilmelidir; örn. bk. Cündioğlu, 1999.

² "Çiçek değil, hak istiyoruz" (Feminist sloganlardan biri; Naiman, 1988: 84).



ayrımcılığı karşıtı bir toplumsal dönüşüm ideolojisi olarak da tarif edilebilir (Shaikh, 1997: 53). Dolayısıyla feminizmin temel ilkesinin “kadın-erkek eşitliği” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda feminizm cinsiyetçiliği yani bir cinsiyetin diğerinden üstün olduğu anlayışını sona erdirmeye çalışan bir toplumsal harekettir (İngün, 2005: 1).³

Feminist çevrelerle dini çevreler arasındaki tartışmaların temelinde de genellikle feminizmin bu “eşitlikçi söylem”i yatar. Feminist söylem, genel itibarıyla dinlerin cinsiyetler arası eşitlikten çok erkek-üstünlüğünü savunan sistemler olduğunu iddia ederek onları eleştirmektedir.⁴ Benzeri eleştirilerin İslam ülkelerinde de görülmesi ve din bilginlerinin bu eleştirilere cevap vermesi ile birlikte ki feminizm dini literatür ve bu arada tefsir bağlamında da tartışılmaya ve dolayısıyla bazı etkilerde bulunmaya başlamıştır. Bu arada, diğer modern İslami reform hareketleri gibi İslam dünyasında gelişen feminist söylemin de hadisler ve geleneğin diğer parçalarından çok Kur’an-merkezli bir söylem olduğu hatırlatılmalıdır (Tohidi, 2004: 286). Dolayısıyla, İslam dünyasında “feminizm” diğer dini kaynaklardan çok özellikle Kur’an’la ilgili bir söylem olagelmıştır.

2. Feminizm ve Tefsir

Yüzlerce yıl belirli tarzlarda yorumlanan bazı ayetler, 19. ve 20. yüzyılda önceki dönemlerden hayli farklı şekillerde yorumlanmaya başlamışsa, bu yorum farklarını bu yüzyıllarda ortaya çıkan ya da giderek güçlenen (modernizm veya feminizm gibi) bazı düşünce akımlarına hamletmek tutarsız olmayacaktır. Yüzyıllardır daha çok kadınların aleyhine olacak şekilde yorumlanan bazı naslar son dönemlerde kadınların lehine olacak şekilde yorumlanıyorsa, bu yorum farklılıklarında giderek güçlenen “kadın hakları” ve “feminizm” söyleminin etkili olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir.⁵ Örneğin, klasik dönemde daha çok kadına yönelik şiddeti meşrulaştıracak şekilde yorumlanan 4/34’ün⁶ 20. ve 21. yüzyılda şiddetten arındırılarak yorumlanmasında, kadın hakları söylemi ve feminist yaklaşımların etkili olduğunu tahmin etmek zor değildir (örneğin bk. Özsoy, 2002; Korkmaz, 2015: 51, 52).

Bu çerçevede, Fatima Mernissi, Nevval el-Saadawi, Asma Barlas, Amina Wadud, Sa’diyya Shaikh, Riffat Hassan, Azizah al-Hibri, Kecia Ali, Musdah Mulia, Ali Asghar Engineer, Na’eem Jeenah, Fatima Naseef, Shaheen Sardar Ali, Leila Ahmed, Ziba Mir-Hosseini, *Zenan* dergisi yazarları ve Hidayet Şefkatli Tuksal gibi çoğu kadın olan bazı Müslüman entelektüellerin bir tür yeni feminist hermenötik geliştirmeye çalıştıkları gözlenmektedir (Hidayatullah, 2014: 5-7; Prado, 2012: 39; Güç, 2008: 653, 654, 656, 659, 663; Tohidi, 2004: 280). İslam tarihi boyunca, “kadın mütercim/müfessir” olgusu 20. yüzyılda ortaya çıkmış oldukça yeni bir fenomen gibi görünmektedir ve

³ Feminizm hakkında daha geniş bilgi için bk. Donovan, 2016.

⁴ Bu konuda bir tartışma için bk. Toker, 2009.

⁵ Kadın konulu ayetlerin yorumlarında geleneksel ve modern dönemde gözlemlenen farklılıklar hakkında bk. Karşlı, 2003; Oruç, 2016; Wielandt, 2002.

⁶ Makalede Kur’an ayetleri bu şekilde gösterilecektir; eğik çizgiden önceki rakam sure, sonraki rakam ayet numarasını belirtmektedir.



bilindiği kadarıyla Kur'an'ın tümünü tercüme ya da tefsir eden klasik dönem bilginleri arasında kadın yoktur (Roded, 2006: 523, 536). Bu çerçevede, Kur'an meali yapan ilk kadınlar İranlı Tahire Saffarzade (Farsça ve İngilizce meal), Amerikalı Ümmü Muhammed (İngilizce meal) ve İran kökenli Amerikalı Lale Bahtiyar'dır (İngilizce meal; bk. Terzi Özer, 2010: 15, 16, 19-23; Bakhtiar, 2011: lxiv, lxxiii). Tarihteki İslam toplumlarının kadınların erkeklerin tamamlayıcısı olduğu yönünde yanlış bir anlayışa sahip olduğunu belirten Lale Bahtiyar, kendinden önce Kur'an'ı İngilizceye çeviren iki kadın daha bulunduğunu (İranlı Tahire Saffarzade ve Amerikalı Ümmü Muhammed); ancak bu kadınlar 1400 yıllık erkek Kur'an yorumlarına meydan okumadığı için, çevirilerinin tam bir "erkek çevirisi" olduğunu söylemektedir. Bu nedenle Kur'an'ın kendinden önce erkekler ve kadınlar tarafından yapılmış İngilizce meallerinde "kadın bakış açısı"na dikkat edilmediğini belirten Lale Bahtiyar, *The Sublime Kur'an* adını verdiği kendisine ait Kur'an mealinin, "bir kadın tarafından yapılmış ilk eleştirel İngilizce Kur'an çevirisi" olduğunu söylemektedir (Bakhtiar, 2011: lxiv, lxxiii).⁷

Feministlere göre, İslam tarihi boyunca Kur'an daha çok erkekler tarafından çevrilip yorumlanmış olduğu içindir ki, meal ve tefsirlerin büyük çoğunluğunda erkek bakış açısı hakimdir ve bu eksikliğin giderilmesi amacıyla İslami feminizmin en öncelikli gündem maddesi temel İslami kaynakların kadın bakış açısı ile yeniden gözden geçirilmesi ve yorumlanması olmuştur. Zira kimi erkek müfessirlerin ayetlerden kadınları kırıcı/aşağılayıcı bazı yorumlar çıkardıkları ve bu konuda kadınlar kadar hassas ve dikkatli olmadıkları bilinmektedir (Güç, 2008: 657, 670). Aslına bakılırsa, Müslüman ülkelerde ve toplumlarda feminizm, en başından beri dini parametreler içinde formüle edilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında yeni edindikleri okuryazarlık sayesinde toplumsal görünürlüklerini genişleten "Doğu"nun farklı bölgelerindeki bazı Müslüman kadınlar, modernite ile karşılaşma esnasında değişen gündelik hayatları ile ilgili sorunlarla baş edebilmek için Kur'ani bilinçlerini kullanmışlardır. Yeniden içtihat çağrısı yapan İslami reformist hareketler ve sömürge yönetimlerine karşı ulusal kurtuluş mücadeleleri şartlarında kendi deneyimleri üzerine düşünen bazı Müslüman kadınlar, terim henüz ortaya çıkmadan önce "feminist bir bilinç" geliştirmeye başlamışlardır. Onlar, Kur'an'ın onlara pratikte (çoğu zaman İslam adına) kendilerinden esirgenen haklar kazandırdığını söylemişler ve din adına kendilerine dayatılan kısıtlamalara dikkat çekmişlerdir; böylece dini argümanlarla desteklenen bir feminizm ortaya çıkmaya başlamıştır (Badran, 2002: 200; Güç, 2008: 653, 654, 657). Örneğin, Osmanlı Devleti'nde yayınlanan ilk kadın gazetelerinden *Kadımlara Mahsus Gazete*'de, Batı'da o günlerde savunulmakta olan daha radikal feminist tezler yerine 'iyi eş, iyi anne ve iyi Müslüman olma' eğiliminin ağır bastığı görülmektedir (Çapcıoğlu, 2011: 183). Öte yandan, sadece Doğu'da değil daha öncesinde Batı'da da feminizm ilkin dinsel bir çerçeve dahilinde ve dinsel terimlerle ortaya çıkmış; "laik feminizm" daha sonra gelişmiştir (Walters, 2009: 15-30).

⁷ Daha çok 20. yüzyılda ortaya çıkan kadın müfessirler ve onların eserleri, oldukça geniş bir araştırma konusu olup bu makalenin sınırlarını aşacak mahiyettedir. Kadın müfessirleri ve eserlerini tanıtan oldukça hacimli bir çalışma için bk. Aydar, 2015.



Açıkça feminizm ve Kur'an'la ilişkilendirilen ilk Müslüman kadınlar, kamusal alanda kadınlar için tam ve eşit haklar ile özel alanda ve ailede eşitsizliklerin azaltılmasını talep eden, Mısırlı feminist ve milliyetçi kadın lider Hüda Şa'ravi (1879–1947) tarafından 1923'te kurulan Mısır Feminist Birliği⁸ üyeleridir. Onlar, görüşlerini desteklemek için Kur'an ayetlerinden alıntılar yaparak erkeklerin boşanma ve çokeşlilikle ilgili uygulamaları konusunda tedrici bir iyileştirme programı öngörmüşlerdir (Badran, 2002: 200, 201). İslam dünyasında kadın hakları konusundaki tartışmaların öncelikle ve daha çok Mısır'da ortaya çıkmış olmasında, Napolyon işgali (1798–1801) sonucu Mısır'ın maruz kaldığı Fransız etkisinin rolü yadsınmaz. Benzer şekilde, 19. yüzyılda iyice pekişen İngiliz hakimiyeti sonrasında Hindistan'da da Sir Syed Ahmed Han, Maulvi Mümtaz Ali Han, Syed Amir Ali, Maulvi Chiragh Ali vb. gibi bazı İslam bilginleri kadın hakları ile ilgili İslami hükümler konusunda yeni yorumlar geliştirmeye başlamışlardır (Engineer, 2005: 4, 5). Tohidi de, İslam dünyasında feminist eğilimlerin ortaya çıkmasını, "Batı sömürgeciliğinin mirası" olarak yorumlamaktadır (Tohidi, 2004: 284). Dolayısıyla, İslam dünyasında feminist söylemlerin gelişiminde, sömürgecilik ve oryantalizm tecrübesine sahip ülkelerdeki tartışmaların özel bir yeri vardır. 19. yüzyılda Mısır'da başlatılan tartışmalar, uzunca bir süre İslamcı feminist söylem altında birleştirilen yaklaşımları canlı tutmuşlardır. Son yıllarda ise bu sahadaki çalışmalar çoğunlukla Batı'da yaşayan Müslüman kadınlar, İran'daki *Zenan* dergisi çevresi ve Malezya'daki *Sisters in Islam (SIS)* grubu⁹ tarafından üstlenmiştir (Güç, 2008: 654).

20. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle 1990'larda büyük bir paradigma değişikliği ortaya çıkmıştır. Bu, merkezi referans olarak özellikle Kur'ani bir dini söyleme dayanan bir feminizme doğru bir kaymadır. Bu yeni İslami feminizm, daha çok Kur'an'da yer alan temel ve kesişen ilkeler olarak "sosyal adalet" ve "toplumsal cinsiyet eşitliği"ne vurgu yapmaktadır. Bir önceki dönemin savunmacılarının çoğu feminist olarak etiketlenmek konusunda isteksiz olmasına karşın, feminizmi İslami bir söylemle şekillendiren bu yeni kuşak açık bir feminist kimlikte ısrar etmiştir. 1990'ların bu yeni İslami feminizmi, İslamcılığın yayılması ya da siyasal İslam temelinde bir dini canlanma bağlamında ve Müslüman kadınların daha önce görülmemiş bir ölçekte yükseköğretime erişim sağladığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Yeni İslami feminist söylemin kilit sözcüleri, Kur'an'ı yeniden yorumlamak için din bilimlerinde ve diğer disiplinlerdeki yüksek eğitimlerini kullanan kadınlardır. Kur'an'ı dikkatlerinin merkezi haline getiren bu kadınlar kutsal metin üzerine düşünen (*tedebbür*) Müslümanlar olarak haklarını yeniden hatırla(t)mışlar ve böylece İslam'ı tanımlama işini üzerlerine alan ayrıcalıklı erkek otoritelere itiraz etmişlerdir. Bu bağlamda kadın müfessirler de (*müfessirat*), yeni sorular soran kadınlar olarak kendi deneyimlerinden yararlanmışlardır. Onlar, Kur'an'ın temel

⁸ Mısır Feminist Birliği hakkında bilgi için web sitesine bakılabilir: <http://www.efuegypt.org/en/>, Erişim Tarihi: 31.12.2016.

⁹ Faaliyetleri ve yayınları hakkında daha geniş bilgi için SIS'in websitesine bakılabilir: <http://www.sistersinislam.org.my/>.



fikirlerinin birbiriyle çelişemeyeceği fikri üzerine kurulu yorumlayıcı bir çerçevede ilerlemişlerdir. Badran ve Güç'e göre, bu feminist yorumcular, Kur'an ayetlerinin yapı-sökümünü¹⁰ ustalıkla gerçekleştirmişler ve ilahi hitabın ruhu ile çelişmeyen ve metnin tümünü dikkate alan yeni okumalar yapmışlardır (Badran, 2002: 201; Güç, 2008: 657).

2.1. Feminist Hermenötikte Yöntem

Hidayatullah, feminist Kur'an okumalarının üç strateji ve yorum yöntemi kullandığını belirtmektedir: **(I) Tarihsel bağlamsallaştırma yöntemi:** Ayetlerin nüzul sebeplerini araştırmak, normatif/emredici ve deskriptif/betimleyici ayetleri birbirinden ayırmak (yani bazı davranışları emreden ayetler ile 7. yüzyıl Araplarının uygulamalarını betimleyen/aktaran ayetleri birbirinden ayırmak), evrensel ve tarihsel ayetleri birbirinden ayırmak (yani genel olarak tüm zamanlar ve insanlar için geçerli olan ayetler ile sadece belirli yer ve zamanlar için geçerli olan ayetleri birbirinden ayırmak) ve klasik tefsirlerde yer alan toplumsal cinsiyet ve biyolojik özgülükle ilgili tarihsel önyargıların rolünü belirlemek işlemlerini içerir. **(II) Metin-içi okuma yöntemi:** Kur'an'ı bütüncül olarak ele alır; bir terimin Kur'an metninin bütününde nasıl ele alındığını araştırmak, ayetleri birbirinden bağımsız/kopuk bir şekilde okumak yerine birbiriyle karşılaştırarak okumak ve Kur'an'ın tüm insanlar için adaleti savunma konusundaki genel tutumu ışığında okumak işlemlerini içerir. Bu yöntem, herhangi bir ayetin anlamının en iyi şekilde ancak Kur'an'ın tümü göz önünde bulundurularak anlaşılabilceği düşüncesine dayanır. **(III) Tevhit paradigması:** İslami tevhit anlayışını yani Allah'ın birliği ve benzersizliğini ifade eder. Tanrının ortak kabul etmeyen bu tekliği bağlamında, erkeklere kadınlar üzerinde Tanrı-benzeri roller atfettiği için ataerkillik ve cinsiyet ayrımı bir tür şirk (shirk of sexism).¹¹ Ayrıca, insanlar kendilerine bahşedilmiş yetersiz kapasitelerini, bilgilerini ve yeteneklerini kullanarak rollerini yerine getirmeye çalışan ve bu nedenle hata yapabilen, yanılabilen varlıklardır; dolayısıyla belirli bir yer ve zamanda yaşamış insanlar Kur'an'ı kendilerince eksik veya yanlış bir şekilde anlamış/yorumlamış olabilirler. Bu nedenle geçmişte yaşamış alimler asla Kur'an'ın nihai ve en doğru yorumunu yaptıkları iddiasında bulunamazlar; zira bu Allah'ın ilmine sahip olduklarını iddia etmek ve kendilerini Allah'ın yerine koymak demektir. Onun için, Kur'an bağlam değiştikçe sürekli olarak yoruma açık olmalıdır ve Kur'an metni ile yorumu arasında açık bir ayrım yapılmalıdır (Hidayatullah, 2014: 16-18, 112-116, 159, 160, 164).

Feminist Kur'an yorumcularına göre, Kur'an'da evrensel olduğu kadar tarihsel kurallar da vardır. Dolayısıyla, ayetler şartlı ve sınırlı olanlar yerine Kur'an'ın evrensel/genel prensipleri çerçevesinde yorumlanmalıdır.

¹⁰ Klasik metinleri yeniden yapılandırarak yeni anlamlar inşa etmeye çalışan post-modern bir eleştirel analiz yaklaşımı olan yapı-söküm için bk. Balkin, 2004.

¹¹ Bu arada, Kur'an'dan yüzyıllar boyunca ataerkil ve cinsiyetçi anlamlar çıkaran müfessirlerin hiç birinin bir kez bile şirke bulaştığını düşünmediği ve hatta bundan şüphelenmediği göz önüne alındığında, feminist yorumların ataerkillik ve cinsiyetçiliği şirk ile özdeşleştirmesinin gerçekçi ve isabetli olduğunu söylemek bir hayli zorlaşacaktır.



Feminist yorumcular, ayetlerin tevhit, adalet¹² ve eşitlik gibi temel Kurani değerler bağlamında okunup yorumlanması gerektiğini vurgulayarak cinsiyetçi ve şiddet-yanlı yorumları reddederler. Öte yandan, feminist Kur'an yorumları ile modernist Kur'an yorumları arasında önemli benzerlikler söz konusudur. Modernist müfessirler gibi, feminist yorumcular da "kaynaklara geri dönme", Kur'an'ı geleneksel dönem müfessirlerinden bağımsız olarak yeniden değerlendirme ve "içtihat" çağrısı yaparlar. Her iki grup, Kur'an'ın bütüncül anlaşılması ve dinamik şekilde sürekli olarak yeniden tefsir edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Hem modernistler hem de feministler Kur'an'ın evrensel ahlak prensipleri ile özel ve şartlı hükümleri arasında bir ayrıma gitmekte ve ayetleri doğru anlamlandırabilmek için nüzul döneminin tarihsel bağlamını göz önünde bulundurmak gerektiğini belirtmektedirler. Her iki yorum tarzının geleneksel tefsirden ayrıldığı en önemli noktalardan biri de, hadislerden çok Kur'an'a öncelik tanımaları ve hadisleri tarihsel ya da şüpheli görmeleridir. Feminist Kur'an yorumlarının bir diğer özelliği, Yahudi ve Hıristiyan feminist teolojiden etkilenmiş olmasıdır. Yahudi ve Hıristiyan feminist bilginlerin ataerkillik ve dini metinlerin yorumlanmasında erkek-merkezcilik konusundaki eleştirileri feminist Kur'an yorumlarında da tekrarlanmaktadır. Feminist Kur'an yorumcuları da aynen Yahudi ve Hıristiyan feministler gibi, dini metinlerin anlaşılmasında kadın deneyimlerinin önemini vurgulamakta ve erkeklerden çok örnek kadın dini figürleri öne çıkarmaktadırlar (Hidayatullah, 2014: 125, 126).

Toplumsal cinsiyete duyarlı ya da feminist olarak adlandırılabilir bu yeni hermenötik/tefsir, erkek müfessirlerin, egemen ataerkil kültürlerin zihniyetini yansıtan klasik erkek üstünlüğü doktrinini destekleyen bir tefsir külliyatı oluşturmuş olmaları nedeniyle genellikle görmezden gelmiş olduğu Kur'an'daki toplumsal cinsiyet eşitliğine dikkat çekmektedir. "Cinsiyet ayrımcılığına duyarlı ve eleştirel bir anlama ve yorumlama teorisi, yöntemi ya da perspektifi" olarak tanımlanan "feminist hermenötik" (Shaikh, 1997: 53), belirli uygulamalara sınırlı bir biçimde vahyin indiği toplumda yaygın olan bazı davranışları kısıtlamak için izin verildiği kanısındadır; böylece müminleri "adalet ve eşitlik" sağlayan bir yola teşvik etmek amaçlanmıştır. Bu çerçevede Badran'a göre "feminist hermenötik" üç yaklaşım benimsemiştir: **(I)** Erkek üstünlüğünü destekleyen yaratılış ve cennetteki olaylarla ilgili yaygın olarak dolaşımda olan yanlış/hatalı yorumları düzeltmek için Kur'an ayetlerini tekrar gözden geçirmek. **(II)** Kadın-erkek eşitliğini açıkça ortaya koyan ayetleri vurgulamak. **(III)** Erkek ve kadın arasındaki farklara dikkat çeken ve genellikle erkek egemenliğini haklı gösterecek şekilde yorumlanan ayetleri (gizli iç varsayımlarını ve çelişkilerini ortaya çıkararak ve görünür önemlerini altüst ederek) yeniden yorumlamak yani bu ayetlerin yapı-sökümünü gerçekleştirmek (Badran, 2002: 201, 202). O halde, feminist Kur'an hermenötiğinin temel amacı, bir

¹² Tarihselciliğin en önemli isimlerinden Ebu Zeyd'in de, aynen feministler gibi, 'adalet'i Kur'an'ın 'külli kaide'si ('öz'ü) olarak kabul etmesi ve ayetlerin bu değişmeyen/sabit/temel ilkeye göre yorumlanması gerektiğini belirtmesi, feminizm ile tarihselcilik arasındaki etkileşim ve benzeşimi görmek açısından önemlidir (Ebu Zeyd, 2014: 57, 58).



özgürlük okuması geliştirmek ya da bir başka deyişle, Kur'an'ı toplumsal cinsiyet adaleti lehinde "kadın-dostu bir bakış açısı" ile yeniden yorumlamaktır (Rivera de la Fuente, 2015: 46; Güç, 2008: 657).

Şimdi, az önce maddelenen, "feminist hermenötik" in benimsemiş olduğu üç yaklaşım tarzına dair bazı örnekler göz gezdirilebilir: **(I)** Tefsir çalışması *Kur'an ve Kadın*'da Amina Wadud ve çeşitli makale ve konferanslarında Riffat Hassan gibi kadın müfessirler, (geleneksel din eğitimi almış kişiler ve geniş halk kitleleri tarafından tekrarlanan) yaygın fakat yanlış biçimde Kur'ani olduğu iddia edilen bazı anlayışları düzeltmeye çalışmışlardır. Örneğin, bir hadis rivayetinde, kadının erkekten (Adem'in eğri kaburga kemiğinden) yaratıldığı iddia edilmekte ve böylece kadın ikincil ya da türe(til)miş bir varlık olarak sunulmaktadır. Ayrıca klasik tefsirlerde, Havva'nın Adem'i ayarttığından bahseden ve böylece kadını cennetten çıkarılmanın sorumlusu olarak yansıtarak baştan çıkararak kadın stereotipini pekiştiren bazı yorumlar da vardır. Wadud ve Hassan, kadınlar ve erkeklerin aynı anda tek bir ruhtan (nefs) iki eş olarak yaratıldığını belirten ayete dikkat çekerek kadın ve erkeğin yaratılışta eşit olduğunu belirtmektedirler: "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının" (4/1). Ayrıca, Kur'an'a göre, Adem ve Havva'nın her ikisi birden cennette günaha girmiş, her ikisi birden kovulmuş, her ikisi birden tövbe etmiş ve her ikisi birden eşit şekilde affedilmiştir (Wadud, 1999: 15–28; Hassan, 1996: 150–154).¹³

(II) Yeni yorumcular, Kur'an'ın kadınlar ve erkeklerin temelde eşit olduğunu ortaya koyduğunu vurgularlar ve bunu delillendirmek için sık sık 3/195 ve 16/97 gibi ayetlere başvururlar.¹⁴ İnsanlar, cinsiyeti ne olursa olsun, sadece dindarlık açısından birbirinden üstün olurlar: "Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık... Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır" (49/13). Azize Yahya el-Hibri ve diğer feminist kadın yorumcular, Kur'an'ın tevhit prensibinin üstün varlık olarak Tanrının birliğini onaylamak ve onun yaratıkları olarak tüm insanların eşitliği anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Kadın erkek ayrımı yapılmaksızın tüm Müslümanlara, ahlaki görevlerini yerine getirmeleri emredilmektedir. Prado da, kadın-erkek eşitliğini ortaya koyan temel Kur'ani değerlerin tevhit, takva, adalet, hilafet, velayet (9/71) ve şura olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, örneğin, tevhit ilkesine göre, Tanrı en üstün tek varlıktır ve bütün insanlar onun yaratıkları olmak bakımından eşittir; o halde Tanrı önünde kadın ve erkek de eşittir ve hiçbir erkek bir kadından sadece cinsiyeti nedeniyle üstün değildir. Nitekim üstünlüğün

¹³ Ebu Zeyd de *Kadın Söylemine Dair Korku Çemberleri* adlı eserinde, Adem ve Havva kıssasının klasik tefsirlerdeki yorumlarını eleştirmekte ve bu tefsirlerdeki Havva algısının İslam'dan çok Yahudilikten etkilenmiş yanlış bir algı olduğunu vurgulamaktadır (Ebu Zeyd, 2014: 17–22, 32, 42–44). Ebu Zeyd'in klasik tefsirlerdeki Havva algısına yönelik bu eleştirisi, feminist eleştirinin birebir aynısıdır.

¹⁴ Kur'an'da kadın-erkek eşitliği olduğunu belirtenlerin delil olarak başvurdukları ayetlerin genellikle ahiretteki günah-sevap konusu ile ilgili olduğu, buna karşın kadın-erkek eşitsizliği ile ilgili ayetlerin ise bu dünya hayatı ile ilgili olduğu dikkat çekmektedir. Yani eşitlik ayetlerindeki eşitliğin, dünyevi/toplumsal değil dini/uhrevi bir eşitlik olduğu görülmektedir (Ebu Zeyd, 2014: 74, 87, 158).



sadece takvada olduğu prensibi (49/13) cinsiyet ilişkilerine uyarlandığında, Kur'an metninde yer almayan biyolojik farklılıklar faktörü ile temellendirilen erkek üstünlüğü tezinin yanlış olduğu anlaşılacaktır (al-Hibri, 2000: 51, 52; Prado, 2012: 39-41). Feminist söylemin bu konudaki temel argümanı belki de en çarpıcı ifadesine, "Allah egemense, erkek egemen değil." özdeyişinde kavuşmaktadır (Şerefoğlu, 2014: 138).¹⁵

(III) Temelde eşit olmakla birlikte, insanlar neslin devamı için biyolojik açıdan farklı yaratılmışlardır. Sadece belirli bağlamlar ve koşullarda erkekler ve kadınlar şartlı olarak farklı rolleri ve işlevleri üstlenirler. Örneğin, sadece kadınlar doğum yapabilir ve emzirebilir; bu nedenle bu şartlar altında Kur'an kocaya eşine maddi destek sağlamasını emretmektedir: "Allah, insanları birbirinden üstün kıldığı (*bi ma faddalallahu baduhum ala badin*) ve mallarından harcıyıp kadınların geçimini sağladıkları için erkekler kadınlardan sorumludurlar (ya da kadınların yöneticileridirler; *kavvamun ala*; 4/34). Wadud, Hassan ve el-Hibri, ayette geçen *kavvamun* kelimesinin "ihtiyaçları karşılama" anlamı taşıdığını, bu terimin erkeklerin, çocuk doğurup onu yetiştirdikleri için kadınların ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiğini belirtmek için kullanıldığını ancak bunun bu koşullarda kadınların kendi ihtiyaçlarını kesinlikle karşılayamayacakları anlamına gelmediğini belirtmektedirler. *Kavvamun* terimi, geleneksel dönem erkek müfessirlerin iddia ettiği gibi, tüm erkeklerin her zaman koşulsuz olarak kadınların yöneticileri olduğunu ifade etmediği gibi, *faddale* terimi de, genellikle iddia edildiği gibi, erkeklerin kadınlardan üstün olduğunu göstermez. Böylece bu kadın yorumcular, genel erkek yorumlarının özel ve şarta bağlı kuralları evrensel hale getirdiklerini iddia etmektedirler (Wadud, 1999: 62-93; Hassan, 1996: 154, 155).

2.2. Tefsirde 'Kadın Bakış Açısı'?

Öncelikli olarak İslam ülkelerinde yaşayan kadınlar için bilgi ve destek sağlayan bir uluslararası feminist iletişim ve dayanışma ağı olan Women Living Under Muslim Laws (WLUML), 1988'de bir kültür alışverişi programı düzenlemiştir. Bu program çerçevesinde 14 ülkeden gelen 18 kadın, üç ay boyunca Müslümanlık bağlamındaki feminizmin tanımı, anlamı ve Kur'an'ın kadınlar tarafından tefsiri gibi konuları tartışma fırsatı bulmuşlardır. Bu kadınlara göre Kur'an'ın kadınlarca tefsirinin gerekliliği açıktır; zira İslam tarihi boyunca kutsal kitabın farklı ve birbirleriyle çelişen yorumları erkeklerin tekelinde olduğu için Müslümanlıkta kadının konumunu sadece onlar tanımlamıştır (Hassan, 1996: 148). Bu tekeli kırmak için ilk girişim olan ve 2004'e kadar devam ettirilen bu "Qur'anic Interpretations Meetings" etkinliklerinin ilki 1990'da aktivist ve din bilimci 30 kadının bir araya gelerek Kur'an'dan bölümler okuması ve bu bölümler hakkındaki tefsirlerini dile getirmesiyle gerçekleşmiştir. Bu toplantılar bir

¹⁵ Bu arada, Müslüman feministlerin Kur'an ayetleri hakkındaki yorumlarının ya da benzerlerinin, onlardan önce Kitab-ı Mukaddes için Hristiyan ve Yahudi feministler tarafından da yapılmış olduğu görülmektedir. Örneğin bk. (Bauberot, 2005: 193-195). Sa'diyya Shaikh de, 4/34'ü yorumlarken, daha önce seküler ve Hristiyan feministlerin geliştirdiği "feminist hermenötik" yöntemini kullandığını belirtmektedir (Shaikh, 1997: 53, 54).



konuda ne kadar çok farklı tefsir yapılabileceğini gösterdiğinden, kabullenilmiş varsayımları tartışmaya açmak konusunda kadınları yüreklendirmiştir (WLUML, 2016; Shaheed, 1994: 1010, 1011).

Women Reading the Qur'an adı da verilen bu toplantılara, Cezayir, Bangladeş, Mısır, Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Sri Lanka, Sudan ve Amerika'dan gelen kadınlar katılmıştır. Bu toplantıların amacı Kur'an'ı sadece Kur'an'ın kendisi ile yorumlamak idi; bu nedenle filolojik tefsire büyük önem veriliyor ve klasik Arapça sözlükler kullanılıyordu. Bununla birlikte, zaman zaman hem klasik İslami kaynaklara hem de Mümtaz Ali ve Seyyid Kutub gibi liberal ve muhafazakar çağdaş Müslüman düşünürlere de başvuruluyordu. Çeviri kaçınılmaz olarak bir derece yorum da içerdiği (ve bu teolojik olarak tartışmalı olduğu) ve ayrıca Müslümanların çoğu Kur'an metnini anlamak için yeterince iyi Arapça bilmediği için bu toplantılarda tefsirden önce çeviri sorunlarının bulunduğu fark edildi. *Women Reading the Qur'an*'ın kalkış noktası, erkeklerin kadınlardan üstün olduğu fikrini görünürde destekleyen "temel mitler"i tartışmak idi. Bu mitlerin ilki, Adem ve Havva'nın yaratılış hikayesi, Havva'nın cennetten çıkıştaki rolü ve kadının yaratılmasının amacı ile ilgili idi. Bu kadınlar, Kur'an'ın kadın ve erkeğin eşit yaratıldığını açıkça belirttiğini ve Havva'nın erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmış olması olgusunun Kitab-ı Mukaddes ve Hıristiyan etkilerin, yanlış çevirilerin, tefsirlerin ve en önemlisi çoğu sahih olmayan hadislerin bir ürünü olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre, Kur'an'a yapılan bu eklemeler, Müslümanların çoğu tarafından paylaşılan kadının ikincil, erkekten türemiş ve ona bağlı/tabii olduğu görüşünü güçlendirmiş ve sürdürmüştür. Benzer şekilde, bütün kadınların güvenilirliği hakkında sorulara neden olan Havva'nın suçluluğu meselesi de Kur'an'da geçmemekte olup, daha sonraki ataerkil okumaların bir ürünüdür (Roded, 2006: 538, 539). Görüldüğü üzere, Müslüman feministler tarafından en çok başvurulan kaynak şüphesiz Kur'an'dır. İslam hukukunun ataerkil söylemden etkilenmiş olması ve hadislerin de ataerkil düşünce ve uygulamaları destekleyecek şekilde yorumlanabilir olması nedeniyle sosyal eşitliği savunduğu düşünülen Kur'an'a daha fazla müracaat edilmekte (Güç, 2008: 657) ve cinsiyetçi ifadeler içeren bazı hadislerin sahilhliği tartışmaya açılmaktadır.¹⁶

Bilindiği gibi, modern dönemde en çok tartışılan ayetlerden biri de şudur: "Allah, insanları birbirinden üstün kıldığı (*faddale*) ve mallarından harcayıp kadınların geçimini sağladıkları için erkekler, kadınların yöneticileridirler (*kavvamun*). Bundan dolayı iyi kadınlar itaatkardır (*kanitat*), Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi korurlar (kocalarına asla ihanet etmezler). Başkaldırmalarından (itaatsizliklerinden; *nüşuz*) korktuğunuz

¹⁶ Rouse, pek çok Müslüman feministin "sahih" olmasına rağmen cinsiyetçi hadislerin peygambere aidiyetini reddettiğini ancak Kur'an'da da benzeri cinsiyetçi ifadelerin yer aldığını belirtmektedir. Hadisler için sahilhlik tartışması yapılabilirse de, Kur'an için böyle bir tartışma açmak mümkün değildir (Rouse, 2004: 232). Örneğin, Şefkatli-Tuksal en sahilh hadisler arasında yer almalarına rağmen bazı rivayetlerin "uydurma" olduğunu iddia etmekte (Şefkatli-Tuksal, 2014); buna karşın bu hadislerin Kur'an'a aykırılığı iddiasının gerçeği yansıtmadığını, bu iddiaların tutarsız ve kişisel yorumlardan ibaret olduğunu, yani cinsiyetçi ve erkek-üstünlükçü oldukları için reddedilen bu hadislerin hadis usulü ve ilmi açısından sahilh ve içeriklerinin de Kur'an'a uygun olduğunu ortaya koyan çalışmalar da yapılmaktadır (örn. bk. Durmuş, 2016).



kadınlara öğüt verin, onları yatakta yalnız bırakın, onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onlar aleyhine başka bir şey yapmayın. Çünkü Allah yücedir, büyüktür" (4/34). *Women Reading the Qur'an* toplantılarına katılan kadınlar, bu ayetteki ifadeyi "Erkekler kadınların koruyucuları ve geçindiricileridirler." şeklinde yorumlayan modernist Müslüman müfessir M. Yusuf Ali'nin çevirisini kullanmışlar ve erkeklerin kadınları sadece hafifçe ve son çare olarak dövebileceklerini belirtmişlerdir. Kadınlar ayette geçen *kavvamun* gibi önemli kelimelerin yeniden yorumlanmasına odaklanmışlardır. Çalışma grubunda yer alan bir katılımcı *kavvamun* kelimesine "geçimi sağlayan kimseler" anlamını önermiştir. Dolayısıyla, bu ayette kadınlar ve erkekler arasındaki üstünlükten değil, geçimi sağlama becerileri açısından erkekler arasındaki üstünlükten bahsedilmektedir. Bir diğer katılımcı, *kavvamun* kelimesini "dik duranlar/tutanlar" ya da "kadınların haklarını, korunmalarını, iyi olmalarını ve nafakalarını sağlayanlar" olarak anlamıştır. Diğer bir deyişle, İslam toplumunda erkeklerin kadınlara yönelik psikolojik, sosyal, ruhsal ve maddi sorumlulukları vardır. Katılımcılar bu yorumları tartışmışlardır. Benzer bir yöntem *faddale*, *kanitat* ve *nüşuz* gibi kelimelere de uygulanmıştır (Roded, 2006: 539, 540).

Women Reading the Qur'an, temel toplumsal cinsiyet ilkelerinden başlayarak İslam hukuku ve toplum içinde kadınlar konularını da ele almıştır. Tartışılan İslam hukuku sorunları şunlardır: boşanma, boşanma sonrası nafaka ve bakım, çok eşlilik ve evlenme yaşı, miras, evlat edinme ve gayrimüslimlerle evlilik. Toplum içinde kadınlar başlığı altında ise, zina, zinanın kanıtlanması ve cezası ile ilgili konular ele alınmıştır. Ayrıca, adet/hayız ve "Kadınlar sizin tarlalarınızdır. Tarlalarınıza dilediğiniz gibi girin." (2/223) ayeti de tartışılmıştır.¹⁷ Son olarak, cennete girecek Müslümanlara vaat edilen huriler üzerinde durulmuştur. Kur'an'da huriler,

¹⁷ 2/223 klasik dönemde genellikle, erkeklere eşleriyle her ne zaman ve nasıl isterlerse öyle cinsel ilişkiye girme hakkı veren bir ifade olarak yorumlanmıştır. Bu yorum tarzı, kadınları erkekler için bir tür cinsel meta ya da seks objesi gibi göstermektedir. Barlas bu gibi yorumların Kur'an'ın eşitlik ve karşılıklık vurgusu ve 2/187 ile 9/71 gibi ayetleriyle çeliştiğini belirtmekte ve ayetteki "tarla"nın "sevgi ve merhamet tarlası" anlamına geldiğini iddia etmektedir. Zira Kur'an'ın evlilik ve kadın-erkek ilişkileri konusundaki temel temaları huzur, sevgi ve merhamettir (30/21). Barlas'ta olduğu gibi, feminist yorumlardaki genel eğilim, kadın-erkek arasında adalet ve sevgi öngören ayetlerin, eşler arası hiyerarşik ve otoriter ilişkileri imkansız kılacağı yönündedir. Ancak Hidayatullah'a göre, bu bakış açısı, sevgi ve hiyerarşi olgularının bir arada bulunamayacağı yönündeki modern sevgi/aşk felsefesini yansıtmaktadır. Halbuki Kur'an'da yansımasını bulan değerlere göre, sevgi/aşk ve hiyerarşi birbirini dışlayan, imkansız kılan olgular değildir. Zira klasik ve modern sevgi/aşk anlayışları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın dünya görüşünde hem cinsler arası sevgi/merhamet/huzur hem de hiyerarşi aynı anda normal bir şekilde yan yana var olabilmektedir. Kur'ani değerlere göre, bir erkekle kadın arasındaki sevgi ilişkisi erkeğin kadını kontrol etmesi ve ona üstünlüğü olgusu ile çelişmemektedir; sevgi ve hiyerarşinin bir arada olduğu bir ilişkide bir çelişki olduğu düşüncesi modern bir algıdır. Dolayısıyla "Kur'an'da eşler arası adalet, sevgi, merhamet ve huzurdan bahsedilmektedir, o halde hiyerarşi ve eşitsizlikten bahsedilmiş olamaz." şeklindeki feminist varsayım, Kur'an'ı çağdaş değerler çerçevesinde yorumlamaya çalışan oldukça anakronik bir bakış açısının ürünüdür; zira bir ilişkide sevgi ve hiyerarşinin aynı anda bir arada var olamayacağı düşüncesi, nüzul dönemi değerlerinin yabancı olduğu hayli modern bir kabuldür (Hidayatullah, 2014: 99, 100, 165-167).



büyük gözlü, beyaz tenli, güzel, iffetli bakireler olarak ataerkil terimlerle tanımlanmıştır ancak *Women Reading the Qur'an*'ın yorumuna göre, cennette erkek ve kadın tüm müminler ruh eşleri ile eşleştirilecektir (Roded, 2006: 540). Bu bilgiler bağlamında, Kur'an'ın kadın merkezli yeniden yorumlanması tartışmalarına öncülük eden, böylece İslam hukuku gerekçe gösterilerek kadının ikincilleştirilmesinin yanlışlığını ortaya çıkarmaya çalışan en etkili ulus ötesi örgütün WLUML olduğu söylenebilir. İlk İslamcı feminist internet ağı olarak da bilinen WLUML'nin esas gündemi İslam ülkelerinde uygulanagelen aile hukukunu, kadın-merkezli Kur'an okuma yöntemini kullanarak daha eşitlikçi bir temelde yeniden yorumlamaktır (Yılmaz, 2015: 125).

Ulus ötesi etki yaratan Kur'an'ın kadın-merkezli okunması ve buna bağlı olarak İslam hukukunun özellikle de aile hukukunun yeniden yorumlanması tartışmaları üzerine eğilen bir diğer önemli örgütlenme ise *Sisters in Islam*'dır (SIS). SIS'in 2009'da Malezya'da düzenlediği *Musawah* (Eşitlik) toplantısında hem İslamcı kadınlar üzerine çalışan örgütler arası koordinasyon sağlanmaya çalışılmış hem de kadın-merkezli Kur'an okumalarıyla ilgili tartışmalar yürütülmüştür. Bu toplantıda, "Metnin Ötesi: Kadın Düşmanlığından Eşitliğe", "Şeriat Hukuku ve Toplumu", "İslam Hukukunda Toplumsal Cinsiyetin Kuruluşu", "Kur'an'ın Yorumlanması: Çağdaş Bakışlar Doğrultusunda" ve "Metin ve Bağlam: Eşitlik Okuması İçin İmkanlar" gibi başlıklarla çeşitli atölye çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca, "Uluslararası İslami Feminizm Kongresi" başlığıyla 2005, 2006, 2008'de Barcelona'da ve 2010'da Madrid'de 4 toplantı düzenlenmiş; bu toplantılarda kadınlar öncelikle Kur'an'ın kadın perspektifinden okunması, daha sonra da medeni hukuk, kadına yönelik şiddet, kadının toplumsal yaşama katılımı ve küreselleşme gibi konuları tartışmışlardır. İslamcı feminizm kavramının tartışıldığı 2005'te Barcelona'da gerçekleştirilen *Birinci İslami Feminizm Kongresi* adlı ilk toplantı, aslında, bir anlamda o tarihten sonra İslamcı kadınların da gündemini belirlemiştir. Bu kongrenin 4 gündemi vardı ve bunların ilki Kur'an'ın günün koşullarına, yeni dönemin ihtiyaçlarına ve anlayışına uygun bir biçimde yeniden yorumlanmasıydı. Bu, içtihat kapısının yeniden açılması ve İslami söyleme hakim olan patriarkal yorumun tasfiye edilmesi anlamına geliyordu (Yılmaz, 2015: 129, 130, 135; al-Hibri, 2000: 55; Wadud, 2000: 20). Feminist terminolojiyi kullanarak gerçekleştirdikleri tefsir çalışmalarına kadınlık tecrübelerini de katan bu kadınların çalışmaları, erkeklerin tecrübelerine ve erkek merkezli sorunlara dayanan ve dönemlerinin ataerkil bakış açılarının derin etkisini barındıran klasik ve klasik sonrası yorumları gün yüzüne çıkarmayı hedeflemektedir (Güç, 2008: 657).

Görüldüğü üzere, İslam dünyasında feminizm (seküler olarak nitelendirilmiş olsa bile) çoğunlukla İslami kaynaklar üzerinden savunulmuş ve ortaya çıktığı 19. yüzyıldan bugüne genellikle İslami söylem kullanılmıştır. İslami feminizmin yenilikçi yönü, genellikle resmi din eğitimi olmayan Müslüman kadınların, ataerkil toplumlarda yaşamış ve ilahi metni özgürce yorumlamış erkek müfessirler kuşağı tarafından yapılmış olan Kur'an yorumlarını reddetmeleri olmuştur. Bu çerçevede, 1990'lı yıllarda Müslüman kadınlar Kur'an'ı feminist bir gündem ile okumaya



başlamışlardır. Bu cesur projelerin geçerliliğini artırmak için genellikle içtihat ve bağımsız akıl yürütme gibi neo-klasik yöntemler kullanılmıştır. İslam dünyasının çeşitli yerlerinde ortaya çıkmış olan bu olgu, genellikle kadın akademisyenler ve aktivistler öncülüğünde gelişmiş ve yeni medya teknolojileri ve internet ağları tarafından yayılmıştır (Roded, 2006: 538; Tohidi, 2004: 284; Güç, 2008: 655, 657).

Kendisini Müslüman feminist olarak tanımlayan Hidayet Şefkatli Tuksal'ın *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri* adlı eseri, Kur'an ve hadisleri kadın perspektifinden yeniden okuma çabasının Türkiye'deki ilk örneklerindedir. Bu arada, Türkiye'de İran, Mısır ve Malezya örneklerinde olduğu gibi din ve gelenek içinde kadın konusunu felsefi-teolojik bir düzlemde tartışan bir kadın grubunun ve/veya (örneğin *Zenan* gibi) bir kadın dergisinin bulunmaması, kadın düşünürlerin, bu sahaya yönelik entelektüel ilgilerinin henüz olgunlaşmadığını ve dolayısıyla henüz bu söyleme ciddi bir katkı yapmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Büyük ölçüde Mısır, İran gibi ülkeler ile batıda yaşayan Müslüman kadınların yaptıkları çalışmalarla şekillenen bu yeni feminist söyleme Türkiye'de yaşayan Müslüman kadınların henüz yeterince katılmadığı söylenebilir.¹⁸ Türkiye'de din ve gelenek bağlamında kadın konusunun yeterince tartışmaya açılmadığı, yapılan çalışmaların ise İslamcı feminizm olarak değerlendirilen ve yeni gelişen kadın söylemine katkı sağlayacak ve bu konudaki tartışmaları yönlendirecek düzeyde olmadığı görülmektedir. Türkiye'deki entelektüel Müslüman kadınların bu çizgiden uzağa düşmesinin nedeni, Osmanlı kadın hareketinde başlayan söylemin Cumhuriyet döneminde kesintiye uğraması ve Türkiye'deki kadın düşünürlerin büyük ölçüde ülke içi problemlere odaklanmaları olabilir. Türkiye'nin İslamcı feminist söylemin üretiminde geri kalmasının bir diğer nedeni, bu konulardaki akademik çalışmaların azlığı da olabilir.¹⁹ Bu nedenle, diğer İslam ülkelerindeki çalışmalara benzer "akademik" çalışmaların yapılması gerektiği söylenebilir (Güç, 2008: 660, 662).

3. Sonuç ve Eleştiri

Geleneksel ve modern dönem Kur'an yorumları arasında bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Tefsirde görülen bu farklılıklarda müfessirlere ait kişisel faktörler kadar daha geniş çaplı toplumsal değişimlerin neden olduğu makro ölçekli etmenlerin de etkisi vardır. Örneğin, özellikle 19. ve 20. yüzyılda etkileri dünya çapında giderek daha çok hissedilen rasyonalizm, modernizm, Batılılaşma, bireyselleşme ve feminizm gibi düşünsel ve toplumsal gelişmelerin hadis, kelam, fıkıh gibi İslami ilimler kadar tefsir ilmi üzerinde de bazı etkilerde bulunduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bu bağlamda, bu toplumsal gelişmeler arasında feminizm, genel olarak "İslam ve kadın" konusunda ve daha da özelden kadın konulu

¹⁸ Örneğin, 1. ve 2. Uluslararası İslamcı Feminizm kongrelerine 20 ülkeden 400 katılımcı iştirak etmesine rağmen Türkiye'den herhangi bir katılımın olmadığı görülmektedir (Gürhan, 2011: 378, 379).

¹⁹ Feminist Kur'an okumaları üzerine yapılmış akademik bir çalışma örneği olarak bk. Şahin Aynur, 2013.



naslar (özellikle ayetler) üzerinde yüz yılı aşkın bir süredir oldukça hararetli yeni tartışmaların fitilini ateşleyen en önemli etmenlerden biri ve belki de birincisidir. Elbette, sanayileşme ile birlikte kadının istihdama katılım oranlarının hayli yükselmesi ve kadın emeğinin ücretli hale gelmesi sonucu toplumsal cinsiyet rollerinde gözlemlenen oldukça çarpıcı değişimlerin ilgili tartışmalar üzerindeki katkısı da göz ardı edilmemelidir. Sonuç olarak, pek çok ekonomik, düşünsel ve toplumsal değişimin de etkisiyle modern dönemde kadın-erkek rollerinde geleneksel dönemlere kıyasla köklü değişimler yaşanmış ve bu değişimlerin etkileri, 'ekonomi'den 'siyaset'e, 'aile'den 'din'e pek çok alanda derinden hissedilmiştir.

Bu çerçevede, söz konusu değişim ve dönüşümler sonucu ortaya çıkan problemlere verilen cevaplardan, üretilen çözümlerden biri de, Kur'an'ın kadın bakış açısı ve duyarlılığı ile Müslüman feministler tarafından yeniden yorumlanması olarak tanımlanabilecek feminist Kur'an okumalarıdır. Feminist Kur'an okumaları çağdaş bir problemi çözme çabalarından birisi olarak dikkatle incelenmeyi hak ettiği ölçüde, bazı eleştiri oklarını da üzerine çekmektedir: Öncelikle, sekülerizm, post-modernizm, tarihselcilik gibi düşünsel hareketlere yönelik eleştirilerin büyük bir kısmı İslami feminizm ve onun Kur'an yorumları için de geçerlidir; zira bu düşünce akımları ile feminizm arasındaki ilişkiler belgelenmiştir. Öte yandan, bazı feminist Kur'an yorumcuları, sadece meşruluk kazanmak için dine başvurmak yani dini araçsallaştırmak, Kur'an'a kimi zaman bütüncül kimi zaman atomistik/parçacı/seçici ve bazen bağlamsal bazense bağlamsızlaştırarak yaklaşma şeklinde ortaya çıkan bir tür tutarsız fırsatçılığa başvurmak, bazı Kur'an ayetlerine/kelimelerine yüzlerce yıllık tefsir geleneğinde hiçbir zaman rastlanmayan oldukça türedi ve üstelik Arapça dil kuralları açısından hayli zorlama hatta imkansız anlamlar vermek, Kur'an metninde yer alan kadınla ilgili bazı hükümleri görmezden gelerek bu hükümlerin (aslında Kur'an metninin bizzat kendisinde yer almasına rağmen) metinden değil de yorum(cu)lardan ya da fıkıh(çılar)dan kaynaklandığını iddia etmek yani sonuç olarak Kur'an'da yer alan bir hükmün (zorlama tevellere başvurarak) Kur'an'da olmadığını iddia etmek, buna karşın Kur'an'da olmayan bazı hükümlerin (oldukça anakronik bir tutumla) Kur'an'da yer aldığını iddia etmek ya da bir başka deyişle Kur'an'ı konuşmadığı konularda konuşurmak ve konuştuğu konularda susturmak, modern değerlerle uyumlu hale getirmek amacıyla Kur'an'dan çıkarılması mümkün olmayan anlamlar çıkarmak, 'evrensel' nitelikli Kur'an ayetlerini 'tarihsel' feminist fikirler bağlamında anlamlandırıp yorumlamak, oldukça seçmeci bir şekilde davranarak sadece belli bazı ayetlere odaklanmak, diğer bazı ayetleri ise görmezden gelmek, Kur'an'ı oldukça sübjektif/öznel/keyfi, kuralsız ve tutarsız bir şekilde yorumlamak yani Kur'an'ın anlamını çarpıtmak, klasik dönem Kur'an yorumlarının yanlış/tarihsel buna karşın feminist yorumların ise doğru/evrensel olduğunu iddia etmek suretiyle kendisiyle çelişkiye hatta bir tür dogmatizme düşmek, Kur'an'dan feminist ideallere uygun anlamlar çıkarabilmek için bazen siyak-sibakı bazense sebep-i nüzul rivayetlerini unutmak, hadislere yönelik eleştirel/kuşkucu bir yaklaşım hatta hadis karşıtlığı sergilemek... gibi ciddi suçlama ve eleştirilere de maruz kalmaktadır.



Ayrıca, İslami feminizm (ve dolayısıyla feminist Kur'an yorumları) bazı Batılı feministler tarafından "yeterince feminist olmamak"la suçlanırken, ironik bir şekilde, bazı İslami çevreler tarafından ise "yeterince İslami olmamak"la eleştirilmektedir. Anlaşılan o ki, 20. yüzyılda ortaya çıkmış olan oldukça yeni bir yorum faaliyeti olarak "feminist Kur'an hermenötüğü", tefsir alanına getirdiği farklı yaklaşımlar kadar, taşıdığı mantıksal, metodolojik ve teorik sorunlarla birlikte daha uzun zaman tartışmaların odağında kalmaya devam edecektir.

Bu çalışmada feminist Kur'an yorumları ile ilgili genel bir betimleme ve değerlendirme yapılmış olup; makale formatının sınırlılıkları nedeniyle konuyla ilgili pek çok örneğe yer verilememiştir. Bu arada, her ne kadar az önce bazılarında değinilmişse de, feminist Kur'an okumalarına getirilen başka ciddi eleştiriler de söz konusudur ve ne yazık ki, yine aynı sınırlılıklar nedeniyle bu çalışmada bu eleştirilere de yeterince yer verilememiştir.²⁰ Bu nedenledir ki, "feminist Kur'an yorumları" ve "feminist Kur'an yorumlarına yönelik eleştiriler" başka makalelerde daha da örneklendirilip ayrıntılandırılarak ele alınmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Ali, Kecia (2015). *Cinsel Ahlak ve İslam: Kur'an, Hadis ve Hukuk Üzerine Feminist Düşünceler*. Çev.: A. B. Baloğlu. İstanbul: İletişim.
- Aydar, Hidayet (2015). *Hanım Müfessirler*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Badran, Margot (2002). "Feminism and the Qur'an". *Encyclopaedia of the Qur'an*, Vol. II. Leiden-Boston: Brill, pp. 199-203.
- Bakhtiar, Laleh (2011). *Concordance of the Sublime Quran*. Chicago IL: Kazi Publications.
- Balkin, Jack M. (2004). "Yapısöküm". Çev.: Kasım Küçükalp. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 318-329.
- Bauberot, Jean (2005). "Protestan Kadın". çev.: Ahmet Fethi. *Kadınların Tarihi*, IV. Ed. Genevieve Fraisse, Michelle Perrot. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss. 186-199.
- Cündioğlu, Düccane (1999). "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: 'Osmanlı Tefsir Mirası' -Bir Histogramik Eleştiri Denemesi-", *İslamiyat*, 2 (4), 51-73.
- Çapcıoğlu, İhsan (2011). *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum*. Ankara: Otto.
- Donovan, Josephine (2016). *Feminist Teori*. 11. Bs.. Çev.: Aksu Bora vd.. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durmuş, Ziya (2016). *Kadınlarla İlgili Müttefakın Aleyh Hadislerin Kur'an'a Aykırılığı İddiasının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

²⁰ Feminist Kur'an okumalarına yönelik eleştiriler için bk. Ali, 2015; Hidayatullah, 2014: 123-195.



- Ebu Zeyd, Nasr Hamid (2014). *Kadın Söylemine Dair Korku Çemberleri: Eleştirel Bir Okuma*. Çev.: Hülya Afacan. İstanbul: Mana Yayınları.
- Engineer, Asghar Ali (2005). *The Qur'an, Women and Modern Society*. 2nd Ed. New Delhi: New Dawn Press, Inc.
- Gökkır, Necmettin (2005). "Kur'an Araştırmalarında Kullanılan Yeni Metot ve Teoriler". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, ss. 75–103.
- Güç, Ayşe (2008). "İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 649–673.
- Gürhan, Nazife (2011). "Toplumsal Cinsiyet ve "İslami Feminist" Söylem". *Uluslararası Sempozyum: Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları*, II. (Ed. Cengiz Batuk, Hasan Atsız). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 365–383.
- Hassan, Riffat (1996). "Are Women and Men Equal Before Allah? The Issue of Gender–Justice in Islam". *Look At The World Through Women's Eyes*. Ed. Eva Friedlander. New York: Women, Inc., 148–157.
- al-Hibri, Azizah Y. (2000). "An Introduction to Muslim Women's Rights". *Windows of Faith: Muslim Women Scholar–Activists in North America*. (Ed. Gisela Webb). Syracuse, New York: Syracuse University Press, ss. 51–71.
- Hidayatullah, Aysha A. (2014). *Feminist Edges of the Qur'an*. New York: Oxford University Press.
- <http://www.efuegypt.org/en/>.
- <http://www.sistersinislam.org.my/>.
- İngün, Özlem (2005). *Feminizm ve İslam İlişkisi: "İslami Feminizm"*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Karslı, İbrahim H. (2003). *Kur'an Yorumlarında Kadın: Sosyokültürel Çevrenin Kur'an Yorumlarındaki Yansımaları*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Korkmaz, Arif (2015). "'Kadına Yönelik Şiddet ve Din" Üzerine Bir Tipoloji Denemesi: Sosyolojik Bir Analiz". *Toplum Bilimleri Dergisi*, 9 (18), ss. 41–60.
- Naiman, Joanne (1988). *Marksizm ve Feminizm*. İstanbul: Amaç Yayıncılık.
- Oruç, Ayşe Betül (2016). *Klasik ve Modern Dönem Tefsir Kaynaklarında Kadın Algısı*. İstanbul: Nobel.
- Özsoy, Ömer (2002). "Çağdaş Kur'an(lar) Üretimi Üzerine: 'Karı Dövme' Olgusu Bağlamında 4. Nisa, 34 Örneği". *İslamiyat*, V (1), ss. 111–124.
- Prado, Abdennur (2012). "Qur'anic Feminism: The Makers of Textual Meaning". *A Jihad for Justice: Honoring the Work and Life of Amina Wadud*. (Eds. Kecia Ali et. al.). USA: 48HrBooks, ss. 39–46.
- Rivera de la Fuente, Vanessa (2015). "Feminist Hermeneutics of the Quran and Epistemic Justice". *Analyze – Journal of Gender and Feminist Studies*, 4, ss. 39–57.
- Roded, Ruth (2006). "Women and the Qur'an". *Encyclopaedia of the Qur'an*, Vol. V. Leiden–Boston: Brill, pp. 523–541.



- Shaheed, Farida (1994). "Controlled or Autonomous: Identity and the Experience of the Network, Women Living under Muslim Laws". *Signs*, 19 (4), pp. 997–1019.
- Shaikh, Sa'diyya (1997). "Exegetical Violence: Nushuz in Qur'anic Gender Ideology". *Journal for Islamic Studies*, 17, ss. 49–73.
- Şahin Aynur, Hatice (2013). "İslami Feminizm ve Feminist Kur'an Okumaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13 (3), 89–122.
- Şefkatli-Tuksal, Hidayet (2014). *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. 5. Bs. Ankara: Otto.
- Şerefioğlu, Zeynep Kevser (2014). "Türkiye İslamcılığında Bir Kadın Hareketi Olarak Dindarlaşarak Özgürleşmek ve Özgürleştikçe Görülmemek". *Birikim*, 303/304, ss. 134–140.
- Tekin, Mustafa (2013). "İslam'ın Tarihi ve Tecrübesini Sosyolojik Okumak". *İslam ve Sosyoloji: Sosyal Bilimlerde İslami Arayışlar*, (Ed. İhsan Toker), Ankara: EskiYeni Yayınları, ss. 91–103.
- Terzi Özer, Lütfiye (2010). *Kadının Tefsir İlmindeki Yeri (Hz. Aişe, Aişe Abdurrahman ve Zeyneb Gazali Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas.
- Tohidi, Nayereh (2004). "'İslami Feminizm' Tehlikeler ve Ümit Vaad Eden Unsurlar". Çev.: İhsan Toker. *AÜİFD*, XLV (11), ss. 279–289.
- Toker, İhsan (2009). "Dinler Ataerkil Yapılar Mıdır"? *EskiYeni*, 12, ss. 15–21.
- Wadud, Amina (1999). *Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*. New York: Oxford University Press.
- Wadud, Amina (2000). "Alternative Qur'anic Interpretation and the Status of Muslim Women". *Windows of Faith: Muslim Women Scholar-Activists in North America*. (Ed. Gisela Webb). Syracuse, New York: Syracuse University Press, ss. 3–21.
- Walters, Margaret (2009). *Feminizm*. Çev.: Hakan Gür. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Wielandt, Rotraud (2002). "Exegesis of the Qur'an: Early Modern and Contemporary". *Encyclopaedia of the Qur'an*, Vol. II. Leiden–Boston: Brill, pp. 124–142.
- WLUML / Women Living Under Muslim Laws (2016). About WLUML. <http://www.wluml.org/>. <http://www.wluml.org/node/5408>, Erişim Tarihi: 24.12.2016.
- Yılmaz, Zehra (2015). *Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü*. İstanbul: İletişim.

